

УДК 37(09)(477)

*Лілія Коробова,
аспірант кафедри соціальної
педагогіки та історії педагогіки
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини*

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ (20-ті рр. ХХ ст.)

У статті розкривається зміст понять соціалізація і виховання та об'єднує їх в одне – соціальне виховання. Автор досліджує історію зародження і особливості розвитку соціального виховання на території України у 20-х роках ХХ століття – період, коли ідея соціального виховання стає провідною в українській педагогічній думці. Загалом у 20-х роках ХХ століття соціальне виховання в Україні відрізнялось націленістю на загальну організацію дитинства, на улаштування колективного життя всього дитячого населення.

Ключові слова: *соціалізація, виховання, система соціального виховання, дитина-сирота, безпритульна дитина, патронування, дитячий будинок, притулок, трудова школа, школа-інтернат, дитяча колонія.*

В статье раскрывается содержание понятий социализация и воспитание и объединяет их в одно – социальное воспитание. Автор исследует историю зарождения и особенности развития социального воспитания на территории Украины в 20-х годах ХХ века, ведь именно в то время идея социального воспитания становится ведущей в украинской педагогической мысли. В целом, в 20-х годах ХХ века социальное воспитание в Украине отличалось нацеленностью на общую организацию детства, на устраивание коллективной жизни всего детского населения.

Ключевые слова: *социализация, воспитание, система социального воспитания, ребенок-сирота, беспризорный ребенок, опека, детский дом, трудовая школа, школа-интернат, детская колония.*

In the article maintenance of concepts socialization and education is opened up and it is united them in one is social education. An author investigates history of origin and feature of development of social education on territory of Ukraine in the 20-th years of XX century, in fact exactly in that time the idea of social education becomes leading in the Ukrainian pedagogical mind. On the whole in the 20-th years of XX century social education in Ukraine differed in aimed at general organization of childhood, on arranging of collective life of all child's population.

Key words: *socialization, education, system of social education, child-orphan, gutter-snipe, guardianship, child's house, labour school, boarding-school, child's colony.*

20-ті роки ХХ ст. характеризуються складною соціально-економічною ситуацією в Україні, яка склалася в силу багатьох чинників: у результаті першої світової і громадянської воїн, поширенням дитячої безпритульності, а також низьким рівнем освітньої політики радянського уряду. Тому саме в цей час починає активно розроблятися соціально-педагогічна проблематика і особлива увага зосереджується саме на соціальному вихованні. Подібна ситуація склалась і сьогодні, що актуалізує тему нашого дослідження, оскільки у світі в цілому надзвичайно гострою залишається проблема соціального виховання дітей сиріт та дітей, що залишились без батьківського піклування у результаті безробіття, воєнних конфліктів, економічної кризи і т.п. Аналіз помилок формування системи соціального виховання у 20-х рр. ХХ ст. допоможе нам у формування сучасної досконалої системи соціального виховання особистості.

Дослідженню суті й призначення соціальної педагогіки як самостійної науки, визначенню її проблемного поля присвятили свої роботи вітчизняні вчені – З. Г. Зайцева, І. Д. Зверєва, А. Й. Капська, Л. Г. Коваль, Г. М. Лактіонова, В. М. Оржеховська, С. В. Савченко, В. М. Сидоров та ін.

Вперше становлення й розвиток соціального виховання в Україні у 20–30-х роках ХХ ст. стає предметом історико-педагогічних досліджень (Г. Ф. Гринько, О. Г. Дзевєріна, Я. П. Ряппо, М. О. Скрипник та ін.). У публікаціях цього періоду, з характерною описовістю й пропагандистським характером того часу, роз'яснювались принципи соціальної політики держави, розглядався практичний досвід соціального виховання підростаючих поколінь, наводились досягнення в цій галузі.

Більш детально аспекти розвитку соціального виховання в досліджуваній період було висвітлено в історико-педагогічних працях 90-х років ХХ – початку ХХІ століття (А. С. Аблятипов, А. Д. Березівська, В. Є. Виногрдова-Бондаренко, П. І. Дроб'язко, Л. М. Дуднік, Л. Ю. Ковальчук, В. І. Костів, В. С. Курило, О. О. Любар, А. А. Медвідь, Н. С. Побірченко, М. Г. Стельмахович, Б. М. Ступарик, О. В. Сухомлинська, Д. П. Федоренко, Л. А. Штефан та ін.).

Метою нашої роботи є дослідження системи соціального виховання в Україні у 20-х рр. ХХ ст.

Для початку варто розібратись в суті декількох понять, які становлять основу понятійного апарату нашого дослідження.

Система – сукупність взаємопов'язаних і розміщених у певному порядку елементів, які утворюють єдине ціле для досягнення певної мети

[12]; це сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій [13].

Соціалізація – це залучення людини до соціального доквілля, шляхом його прийняття і перетворення на власний життєвий світ, відповідно до своїх вимог і можливостей, індивідуальних рис, здобутків і соціального досвіду в найширшому його розумінні. Соціалізація відбувається через наслідування, навіювання, передачу досвіду і набуття різноманітних вражень у життєвих ситуаціях [6, с. 301]; це процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створеними умовами життя на всіх її вікових етапах [1, с. 134]; це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему соціальних відносин як шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість [9, с. 54].

Таким чином, враховуючи наведені вище визначення, можемо зробити висновок, що соціалізація – це процес входження людини в суспільство шляхом засвоєння загальноприйнятих цінностей, норм та правил життя.

Виховання – процес цілеспрямованого формування особистості [8, с. 16] та частина педагогічного процесу, в якому освіта, розвиток та формування особистості відбувається у різноманітних видах діяльності під керівництвом та за результатами спеціальної діяльності вихователя [10, с. 23]; це тривалий процес просування до мети формування особистості відповідно до суспільного ідеалу. Ціль виховання досягається у результаті зміни людини, що триває протягом всього життя, під впливом цілеспрямованого впливу вихователів і самовдосконалення вихованців [8, с. 79].

Відтак, аналізуючи вище сказане, робимо висновок, що виховання – це процес організованого формування особистості під впливом вихователя чи вчителя.

Досліджуючи такі поняття, як соціалізація і виховання, варто спробувати об'єднати їх в одне – соціальне виховання. І відповідно сформулюємо визначення соціального виховання – це цілеспрямований процес розвитку людини, засвоєння нею загальноприйнятих суспільством цінностей, норм і правил, який відбувається під керівництвом вчителя, вихователя чи наставника.

До речі, соціальне виховання, як наукова категорія, почало формуватись у кінці XIX – на початку XX століття. І приблизно в той же час ідея соціального виховання стає провідною в українській педагогічній думці. Багато радянських педагогів пов'язують цей факт з кризою в сім'ї. Її роль як чинника соціалізації недооцінювали, а часто навіть і придушували.

Вважалось, що тогочасна сім'я не в силах виховати повноцінного громадянина. Озираючись у минуле, бачимо, що то час так званого соціально-економічного «виснаження» країни. І виходячи з цього, сім'я не в силах повною мірою виконувати економічну функцію і відповідно, що є неминучим – соціальну. «Вихованням повинна займатись школа» – такі категоричні висновки робило керівництво країною. Вважалось, що лише у школі дитина отримає необхідну їй освіту, а головне – навчальний заклад забезпечить таке необхідне владі – комуністичне виховання. Але виконання такої ідеї, знову ж таки, унеможлиблювалося соціально-економічної ситуацією, в якій перебувала країна у 20-х рр. ХХ ст. Недостатня кількість шкіл, незабезпеченість навчальною літературою і матеріалами, а головне – катастрофічна нестача кваліфікованих кадрів – учителів. Все це змусило шукати інший спосіб соціального виховання.

Відтак, в Україні було створено мережу дитячих закладів в системі соціального виховання в Україні, що складалась з усіх типів дитячих закладів, відкритих за розпорядженням або з відома і дозволу Українського Народного Комісаріату Освіти (або його місцевих органів). Жодна дитяча установа не могла бути відкрита або закрита без дозволу відповідних органів Наркомосу.

Мережа дитячих установ 20-х рр. ХХ ст. включала:

- установи охорони дитинства: приймальники, колектори-розподільники для нормальних дітей і неповнолітніх правопорушників, відкриті дитячі будинки, сільськогосподарські колонії для безпритульних і неповнолітніх правопорушників і дитбудинки для неповнолітніх правопорушників;

- установи нормального дитинства: міські і сільські трудові школи, дитячі будинки-інтернати, денні дитячі будинки, дитячі містечка і дитячі сади;

- установи дефективного дитинства: основні і допоміжні дитячі будинки для розумово-відсталих, сліпих і глухонімих дітей;

- установи організації комуністичного дитячого руху: дитячі клуби, бібліотеки, літні дитячі колонії, майданчики, табори, дитячі театри [7, с. 41].

До дитячих установ соціального виховання приймалися діти всіх національностей, обох статей, у віці від 4 до 15 років.

У серпні 1920 р. відбулась II Всеукраїнська нарада з освіти, у рішеннях якої зазначалось, що ідеальною формою соціального виховання є дитячий будинок [11]. А в практичному розумінні завдання соціального виховання вбачалося в тому, щоб створити достатню кількість дитячих будинків, які розглядалися як єдиний фактор соціального виховання, що повністю відповідає потребам нового суспільства.

У 1921 році довелось значно прискорити темпи розширення мережі дитячих будинків, адже країну накрила хвиля масової безпритульності, спричинена неврожаєм і як наслідок – голодом. Тисячі безпритульних

дітей йшли з півдня України до центру. Більша частина цих дітей осіла на вузлових залізничних станціях і не розходилася по населених пунктах. Безпритульні жили більшою частиною у пустих вагонах. Відтак, по всіх залізничних дорогах України на 1 липня 1921 р. були створені різнопланові заклади соціального виховання:

- 96 дитячих будинки (у них дітей – 4820);
- 21 дитяча колонія (у них дітей – 2625);
- 58 дитячих садки (у них дітей – 4930);
- 313 дитячих майданчика (у них дітей – 90641);
- 414 шкіл і шкіл-клубів (у них дітей – 143520) [3, с. 31].

Аналізуючи наведені данні, можемо зробити висновок, що найбільш розповсюдженими закладами соціального виховання у 20-х рр. ХХ ст. були школи і школи-клуби, в яких відповідно отримувала соціальне виховання найбільша кількість дітей. Щодо дитячих будинків, то по кількості вони знаходяться на третьому місці. Аналізуючи соціальну ситуацію в країні у той час, на наш погляд, кількість дитячих будинків була замалою, щоб вмістити усіх безпритульних. А таких в Україні налічувалося близько 100 тисяч, (причому данні можуть бути суттєво занижені). Держава приймає міри і наприкінці 1921 р. кількість дитбудинків збільшилась утричі – їх стало 1844, в яких – 98.890 дітей [2, с. 9].

На цьому етапі розвитку системи соціального виховання у 20-х рр. ХХ ст. Україна не зупиняється і робить наступний крок – в країні створюється «Секція допомоги голодуючим дітям» спочатку при Центральній Комісії допомоги голодуючим (Секція допголдит при ЦКДГ), а потім – при Центральній Раді Захисту дітей (ЦРЗД України). У 1921 р. основним завданням Секції було розміщення безпритульних дітей по установах соціального виховання, а коли в них не залишилось місць – їх почали передавати на патрунування до сімей, що виявили бажання прихистити дітей на час кризової ситуації у країні.

Заходи патрунування відбувались трьома шляхами:

1. Розподіл дітей серед населення за допомогою сільвиконкомів;
2. Розподіл дітей органами Народного комісаріату освіти (НКО) з дотриманням формальностей;
3. Стихійне патрунування – діти наймались за «шматок» хліба без жодної реєстрації, з ризиком експлуатації, утисків, жорстокого ставлення.

У таких складних умовах життя країни патрунування забезпечувало соціальне виховання безпритульних дітей, а говорячи точніше, відкидаючи педагогічний зміст – давало можливість вижити.

На початку 1920 р. перед Секцією Охорони дитинства було поставлене завдання обстежити все дитяче населення і з'ясувати кількість дітей, які потребують соціальної допомоги. Проте штат інспекторів був дуже обмежений (1–2 чол.) і для виконання цієї роботи потребував розширення. У червні 1920 р. в усіх секціях Охорони дитинства було

створено «Інститути братів і сестер соціальної допомоги». Згідно з Інструкцією про діяльність Інститутів (10 серпня 1920 р.), підписаної наркомом освіти Г. Гриньком та завідуючою секції Охорони дитинства Наркомосу Н. Панченко, до обов'язків «Братів та сестер» Інституту входило: чергування на вокзалах, регулярне обходження всіх місць скупчення безпритульних, затримання дітей, які займались жебракуванням, збір усіх відомостей про безпритульних дітей, виявлення всіх випадків експлуатації дітей, посилення заяв до суду. Для роботи «братами та сестрами» Інституту залучалися члени місцевих спілок молоді та студенти педагогічних технікумів і курсів, які працювали під керівництвом інструкторів – штатних членів місцевих секцій Охорони дитинства [4].

Всю роботу «брати і сестри» виконували на громадських засадах, не отримуючи за це ніяких матеріальних винагород, лише для майбутніх педагогів подібна робота зараховувалась як педагогічна практика. Хоча ця структура в подібному вигляді проіснувала недовго, але спільно з працівниками секції охорони дитинства нею було зроблено велику роботу – обстежено майже все дитяче населення України, взято на облік дітей-сиріт та тих, хто потребував соціальної допомоги. Так, за результатами перепису 1920 р. в Українській СРР нараховувалося понад 3 млн. дітей, яких треба було охопити навчанням та вихованням [5, с. 132].

Отже, можемо зробити висновок, що у 20-ті роки ХХ століття соціальне виховання в Україні відрізнялось націленістю на загальну організацію дитинства, на улаштування колективного життя всього дитячого населення. В умовах голоду, розрухи, які загострили кризу сім'ї, значно зросла кількість безпритульних дітей, які не мали можливості, або не хотіли відвідувати школу. Це змусило діючу систему освіти розширити і удосконалити існуючу систему соціального виховання шляхом утворення нових дитячих установ: дитячих будинків, дитячих майданчиків, дитячих колоній, та ін., які забезпечували повне утримання і соціальне виховання соціально незахищеної категорії дітей.

Добре, що коли країна потроху оговталась від соціально-економічної кризи, сім'я знову повернула собі першочергове право на соціальне виховання. Але, це питання є предметом окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник / О. В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Відчит Народного Комісаріату Освіти VI-му Всеукраїнському з'їзді Рад. – Х., 1921. – 48 с.
3. Доклад Всеукраинской железнодорожной комиссии при Наркомпросе УССР. УДІАУ у м. Києві – ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 514. – Арк. 31.

4. Листування з Раднаркомом УСРР, Артемівським Окріно. 11.08.1926 р. – 12.07.1930 р. – Оп. 6. – Спр. 1693.
5. Паращевіна О. С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. в Україні : дис. канд. пед. наук : 07.00.01 / О. С. Паращевіна. – Дніпропетровськ, 2005. – 132 с.
6. Педагогічний словник для молодих батьків / НАПН України. Ін-т пробл. виховання, Держ. центр соц. служб для молоді ; авт. колектив: Т. Ф. Алексеєнко, Л. В. Артемова, Н. І. Баглаєва. – К., 2002. – 301 с.
7. Руководство по социальному воспитанию. Изд. 4. Государственное издательство Украины, 1924. – 312 с.
8. Селиванов В. С. Основы общей педагогики: Теория и методика воспитания / В. С. Селиванов. – М., 2002. – 16 с.
9. Соціальна педагогіка : підручник ; за заг. ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 54 с.
10. Стефановская Т. А. Педагогика: наука и искусство / Т. А. Стефановская. – М., 1998. – 23 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 936.
12. Сучасний словник педагогічних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pochatkowa.at.ua/publ/na_doromogu_vchitelju/suchasnij_slovník_pedagogichnikh_terminiv
13. Коваленко І. І. Вступ до системного аналізу : [Електронний ресурс] / І. І. Коваленко, П. І. Бідюк, О. П. Гожий. – Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/posibnuku/199/4>